

Nenad Moačanin, *Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690*, Leiden-Boston: Brill 2006, XII+264, ISBN: 90 04 14758 6.

Nenad Moačanin'in "*Town and Country on the Middle Danube, 1526-1690* (Orta Tuna'da Şehir ve Taşra, 1526-1690)" adlı kitabı, önsöz, giriş, yedi bölüm, sonuç, postscript (not); kaynaklar, literatür, kısaltmalar; lügatçe ve indekslen oluşmaktadır. Kitabın bölümleri iki kısma taksim edilmiştir. Birinci kısım, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır. İkinci kısım ise altıncı ve yedinci bölümleri ihtiva etmektedir. Kitabın Önsöz'üne (s. vii-ix) göre bu çalışma yazarın daha önce Hırvatça olarak 2001 yılında Slavonki Brod'da yayımladığı "Osmanlı Hakimiyet Döneminde Srijem (Srem) ve Slavonya" adlı kitabının İngilizce versiyonudur. Burada çalışmaya konu olan yer Sava, Drava ve Tuna nehirleri arasında kalan tarihi Slavonya bölgesidir. Günümüzde, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Macaristan toprakları arasında paylaşılan Slavonya bölgesi, okuyucular tarafından ses benzerliği olan ülke Slovenya ile karıştırılmamalıdır. Yazar, "Orta Tuna'da Şehir ve Taşra" adlı kitabın aslında orijinal metnin kısmi tercümesi ve kısaltılmış hali olduğunu belirtmektedir. Bununla beraber bu kitap önemli değişiklikler de içermektedir. Ancak burada sadece yerel sorunlara değinen malzemeye yer verilmemiştir. Metnin bazı kısımları yeniden gözden geçirilmiş ve homojenliği arttırmak adına bazı pasajlar yeniden yazılmıştır. Kitabın İngilizce versiyonuna Slavonya tarihinin yeni bir anlatısı ilave edilmiştir. Diğer taraftan geniş Osmanlı coğrafyası ile Slavonya tecrübesini ilişkilendirmek amacıyla orijinal metne "İkinci Kısım" başlığı ile yeni bir kısım daha ilave edilmiştir. Moačanin'in bu kitabı uzun yıllar boyunca İstanbul, Saraybosna gibi Osmanlı coğrafyasında yer alan çeşitli arşivlerden toplanılan kaynaklara ve verilere dayanmaktadır. Yazarın son olarak 1998/1999 yılında İstanbul'da beş ay boyunca topladığı malzeme aslında çok kapsamlı olmamakla beraber bazı önemli sorunlara çözüm ve az bilinen XVII. yüzyıl Slavonya tarihinin bazı karışık sorunlarına açıklık getirmesini sağlamıştır. Ayrıca Önsöz'de yazar, kendini yazım aşamasında serbest davranacağını, bazı konuları seçmek zorunda olduğunu ve sorun eksenli yazdığını belirtmektedir.

Eserin "Giriş" kısmı (s. 3-14) iki alt başlıktan oluşmaktadır. İlk alt başlık olan "Hungary in the Fifteenth Century" (XV. Yüzyılda Macaristan) adlı kısım, kitabın 3. ve 8. sayfaları arasında kapsamaktadır. Bu kısımda 1387-1526 yılları arasındaki Macar tarihi, Macar krallarının Osmanlılara karşı izlediği politika ve Osmanlı-Macar mücadelesi anlatılmaktadır. İkinci alt başlık "Late Medieval Slavonia" (Geç Ortaçağ Slavonya) adını taşımakta ve eserin 9. ve 14. sayfaları arasında kapsamaktadır. Bu kısımda ortaçağda Slavonya olarak adlandırılan bölgenin tarihi ele alınmaktadır. Aslında bu bölgenin tarihi oldukça eksiktir. Mevcut kaynaklar, özellikle köyler, tarımsal ilişkiler ve tarımsal üretim konularında bilgiler vermemektedir. Belirtmek gerekir ki bugünkü Slavonya ve Srijem terimleri Ortaçağ'da kullanılan manalarından farklılık göstermektedir. Günümüzde bu terimlerle Hırvatistan'daki Vitrovića-Jasenovac hattındaki Belgrat'tan Tuna'nın kollarından olan Sava'nın Tuna nehrine döküldüğü yere kadar uzanan bölge ifade edilmektedir. Srijem bölgesi, günümüzde Bosna nehrinin Sava nehrine döküldüğü noktadan Vukovar'da Tuna nehrine dökülen Vuka nehrine kadar uzanmaktadır. Ortaçağda bu bölge 6 vilayete bölünmüştür. Bunlardan dördü Virovitica/Veroce, Požega/Poszega (Pojeja), Vukovo/Valko ve Srijem (Srem) gibi vilayetlerin topraklarının tamamı Srijem bölgesinde bulunurken Križevci/Körös ve Baranja/Baranya gibi diğer iki vilayetin toprakları kısmen bu bölgede yer almaktadır. Križevci/Körös, bir ban (vali) tarafından yönetilen Slavonya Krallığı'nın bir parçasıydı. Vilayet merkezleri idari, vergilendirme ve askerî merkezler olup ispan/župan tarafından idare ediliyordu.

Slavların ülkesi anlamına gelen "Slavonya" erken Ortaçağ'da Macaristan'ın uç bölgesi komundaydı. Ancak bölge, Slavonya adını XVII. yüzyılın sonunda Osmanlıların bölgeden çekilmesinden sonra almıştır. Osmanlı fethinden önce Slavonya özerk bir Macaristan banatı (vilayeti) olup bugünkü kuzeybatı Hırvatistan'ı kapsamaktaydı. Ancak 1700 yılından itibaren Slavonya kavramı daha doğudaki bir bölgeyi ifade eder olmuş ve asıl bölgenin adı olmaktan çıkmıştır. Günümüzde takriben Srijem bölgesinin dörtte biri Hırvatistan'a ve dörtte üçü de Sırbistan'a aittir. Başlangıçta Srijem Macaristan'ın bir parçası olup, Habsburg politikasının bir sonucu olarak XVIII. yüzyılda Hırvatistan'la birleşmiştir. Slavonya te-

rimi Ortaçağlarda oldukça muğlak bir terimdir. Üst kısımları Hırvatistan etkisinde iken aşağı kısımlar Macaristan'ın denetimindedir.

Sava, Drava ve Tuna nehirleri arasındaki Orta Tuna bölgesi, Osmanlılar tarafından 1521-1552 tarihleri arasında ele geçirilmiştir. Osmanlı döneminde bu bölgede İlok, Požega ve Zagreb olmak üzere üç tane sancak oluşturulmuştur.

Kitabın Birinci Bölümü "The Village" (Köy) olarak adlandırılmakta ve 15 ila 66. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu bölüm, "The First Wave of Settlement: Central Slavonia" (İlk İskân Dalgası: Orta Slavonya), "The First Wave of Settlement: Eastern Slavonia and Western Srijem" (İlk İskân Dalgası: Doğu Slavonya ve Batı Srijem), "The First Wave of Settlement: Eastern Srijem (Srem)" (İlk İskân Dalgası: Doğu Srijem (Srem)), "Incomplete Success in Recolonization" (Yeniden Yapılan İskânda Eksik Başarı), "The Size of the Units of Taxation" (Vergiye Tâbi Tutulan Birimlerin Büyüklüğü), "Agricultural Production" (Tarımsal Üretim), "The Agriculture of Suburbs" (Varoşların Tarımı) olmak üzere yedi alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci Bölümde yazar, timar sisteminin bölgede kurulmasını, yapılan iskânları, vergi uygulamalarını, nüfus hareketliliğini, nüfusun sayısını ve statüsünü, vergiye tabi tutulan birimleri (hane) ve bunların büyüklüğünü, tarımsal üretim türlerini ve boyutlarını, şehir varoşlarında yapılan tarımı incelemektedir. Yazara göre Slavonya bölgesinde Mohaç Savaşı'ndan kısa bir süre önce timar sistemi kurulmuş ve burada yaşayan reaya buna bağlı olarak vergiye tabi tutulmuştur. Bunun üzerine bölgenin kuzeyine ve batısına göçler yapıldığı görülmüştür. Smederevo (Semendre) sancağından Srijem (Srem) sancağına çok sayıda Eflak gelip yerleştirilmiştir. Posavina bölgesine, Sava nehrinin sol kıyısında yer alan Brod civarına ve Požega (Pojege) kazasına çok sayıda göçmen getirilip iskân edilmiştir. Bu grupların da Eflaklara benzer bir statüsü olduğu anlaşılmaktadır. Aslında 1540 yılına kadar bölgenin köy halkı Eflaklara özgü vergilere tabidir. Bölgede alınan vergilerle ilgili olarak yazar, Osmanlı öncesi durum ve Osmanlı döneminde diğer komşu vilayetlerdeki uygulamalar arasında karşılaştırmalar yapmaktadır. Yazarın Slavonya-Srijem (Srem) bölgesindeki köyler üzerinde yaptığı inceleme, bölgedeki bütün köylerin timar sisteminde yer aldığı göstermiştir. Sadece Osijek civarında Drava nehrinin sol kıyısındaki bazı köyler Srijem (Srem) sancakbeyi Kasım Paşa'nın vakfına bağlanmışlardır. Yazar, yaptığı hesaplamalar sonucunda 1544 yılında Slavonya-Srijem (Srem) bölgesinin 8000 haneden ibaret olduğunu tespit etmiştir. 1580 yılına gelindiğinde ise buradaki nüfus 18000 haneye ulaşmıştır. Dirliklerin dağılımı ile ilgili yazar, bölgenin batısında daha küçük dirliklere rastlandığı, doğuda ise daha büyük dirliklerin yer aldığı sonucuna varmıştır. Köy ve şehir nüfusu yoğunluk bakımından karşılaştırıldığında ise, şehirlerde nüfusun daha yoğun olduğu tespit edilebilmektedir. Bölgedeki Müslüman yerleşiminin de yoğun olarak şehir ve kasabalarda görüldüğü, Müslüman nüfusa sahip köylerin sayısı az olduğu gözlemlenmektedir. Srijem (Srem) sancağındaki Müslüman nüfusun daha çok Mitrovica civarına yerleştiği, Slavonya'daki Müslüman köylerin ise Osijek, Orahovica ve Cernik de yer aldığı görülmektedir. Bu sancakların Müslüman nüfusu daha çok dışarıdan gelen göçmenlerden ibarettir. Müslüman olan yerlilerin sayısı azdır ve İslamlaşma daha çok bireysel düzeydedir. Yazarın bölgenin iskânı ile ilgili elde ettiği sonuca göre Slavonya-Srijem bölgesi her zaman göç alan bir coğrafya olduğu ve şehirlerin yerleşim açısından köye göre daha tercih edilen yerleşim birimleri oldukları anlaşılmaktadır. Bunun dışında Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu bütün şehirlerin varoşları olduğunu ve buralarda tarım yapıldığını tespit etmek mümkündür. Tarımsal üretim bakımından en önemli varoşlar Požega (Pojege)'nin kuzeyinde yer almaktadır.

Kitabın İkinci Bölümü, 67 ila 120. sayfalar arasında yer almaktadır. Bu bölümde Slavonya-Srijem (Srem) bölgesinde hangi yerleşim birimlerinin şehir, kasaba, medine olarak nitelendirileceği konusu üzerinde durulmaktadır. Yazar, "Anadolu", "Balkan" ve "Bosna" olmak üzere üç tür şehir olduğunu belirtmektedir. Ayrıca ikinci bölümde kitabın "İçindekiler" kısmında gösterilmeyen, ancak bölüm içerisinde italik harflerle yazılan "Trade" (Ticaret), "Town quarters" (Şehir Mahalleleri), "Occupational structure" (Mesleki Yapı), Christian varoşes (Hıristiyan Varoşlar), Fairs (Panayırlar) olmak üzere beş alt başlık bulunmaktadır. Bu alt başlıklarda yazar, Osmanlı kanunnamelerine ve bölgeye ait diğer kaynaklara dayalı olarak bölge şehirlerindeki mahallelerin kuruluşunu ve yapısını, ticari hareketliliğini, bölgede

görülen meslek gruplarını ve faaliyetlerini, Hıristiyanların oturduğu şehir varoşlarının durumunu ve panayırlarını ele almaktadır.

Eserin Üçüncü Bölümü “Soldier and Subject” (Asker ve Reaya) başlığını taşımaktadır ve 121 ila 146. sayfaları kapsamaktadır. Bu bölümde herhangi bir alt başlık bulunmamakta ve konu bir bütün olarak ele alınmaktadır. Burada yazar, yönetim ile reaya arasındaki ilişkilerin en önemli unsuru olarak sipahi-timar sistemini ele almaktadır. Dirliklerin tevcihi, gelirleri, timarlı sipahilerin soyu, vergi sisteminin gelişinde temel ve muhtemel değişimler gibi konular yazarın dikkatini yoğunlaştırdığı mevzular arasında yer almaktadır. Sancakbeyleri ve diğer yüksek görevlilerin faaliyetleri ve hayat hikâyeleri kronolojik ve prosopografik olarak incelenmeye çalışılmaktadır. Ancak böyle bir çalışma, yeni incelemelere ve diğer araştırmacıların katkılarına da ihtiyaç duyduğunu yazarın kendisi belirtmektedir.

Kitabın 147 ila 157. sayfaları arasında “The Far West” ([Osmanlı] Uzak Batı[sı]) adı altında Dördüncü Bölüm yer almaktadır. Bu bölümde de alt başlıklar bulunmamakta ve konu yine bir bütün olarak ele alınmaktadır. Bu bölümde her ne kadar kaynaklarda bölge ile ilgili *serhat* kavramı sık kullanılsa da aslında bir serhat bölgesi konumunda olan Batı Slavonya’daki durum ele alınmaktadır. Yazarın tespitine göre aslında bu Osmanlı sınır bölgesinin, Habsburg askeri bölgesi ile nüfus açısından kıyaslandığında daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sınır bölgesinde genellikle ulufeli garnizonlar yer almaktaydı. Sınırdan en fazla 100 kilometre içeriye kadar uzanan alanda Eflâklar ve çeşitli askeri hizmetlerde bulunan Müslüman nüfus bulunmaktaydı. XVII. yüzyılda burada kapudanlar da görülmektedir. Aslında Osmanlılar, filoricilere ve çiftlikçilere çok sıcak bakmıyorlar, ancak onların yayılmasına da mani olamıyorlardı. Sınır bölgesi, Cernik’in doğusunda bazı topraklar, Vitrovica kazası ve kısmen Požega (Pojege) ve Orahovica kazaları dışında Začasna sancağının tamamını kapsamaktaydı. Začasna sancağı en kuzey-batı uçta düşmana karşı bir siper ve muhtemel yeni fetihler için bir üs olacak şekilde oluşturulmuştur. Bu yönde en önemli adımı da 1535 yılına doğru Gradiška kaptanlığının oluşturulması teşkil etmektedir. Sınır bölgesindeki yüksek görevlilerin rolü (sancakbey, kapudan, dizdar, voyvoda), askerlerin (ulufeliler, timarlı sipahiler) faaliyetleri ve diğer askeri hizmetlerde bulunanlar (akıncılar, azaplar, martoloslar) incelenmektedir.

Eserin Beşinci Bölümü, “Personal Experiences” (Kişisel Deneyimler) başlığı ile 158 ila 180. sayfalar arasında kapsamaktadır. Bu bölüm de, “An extraordinary askeri career” (Olağanüstü Askeri Kariyer), “A turcophile Jesuit” (Bir Türksever Cizvit) ve “Historia phantastica” (Hayali Tarih) olmak üzere üç alt başlık ihtiva etmektedir. Beşinci Bölümün ilk alt başlığında XVI. yüzyılın ortalarında muhtemelen Požega (Pojege) dizdarı olan Hacı Mehmed Ağa’dan bahsedilmektedir. Bu kişi, çok zengin olmuş ve Osmanlı hiyerarşisinde belli mevkilere ulaşmıştır. Yazar, Gelibolulu Mustafa Ali’nin anlatımından ve pek çok Osmanlı arşiv malzemesinden istifade ederek bu kişinin hayat hikâyesinden, bölgede oynadığı rolden ve bu kişi ile ilgili kaynaklardaki bilgilerden söz etmektedir. Aynı bölümün ikinci alt başlığında ise XVII. yüzyılda iki kez Orta Tuna’da seyahat etmiş bir Raguzalı Cezvit olan Bartol Kašić’ten bahsetmektedir. Kašić’in seyahatnamesinde Orta Tuna bölgesi ile ilgili verdiği bilgiler, Evliya Çelebi’nin verdiği bilgilerle karşılaştırılmaktadır. Bartol Kašić, Orta Tuna’ya yaptığı seyahatlerinden sonra hem Osmanlı sever hem de İslam sever olmuştur. Aslında onun görevi, Osmanlı Devleti’ne gelecek Güney Slav Katoliklerinin manevi ihtiyaçlarını karşılamak, Protestanlarla Ortodoksları Katolikleştirmek ve Müslümanları Hıristiyanlığa döndürmektir. Bu bölümün üçüncü alt başlığında da Ali Dede Zigetvari ve Müniri Belgrad’ın hikâyelerine dayanılarak bölge ile ilgili mitolojik anlatımlara yer verilmektedir.

Kitabın İkinci Kısımın VI. ve VII. Bölümlerden oluştuğunu yukarıda zikretmiştik. VI. Bölüm, 183 ila 193. sayfaları kapsamakta olup “Why cliometrics?” (Neden Kliometrik?) şeklinde bir başlık taşımaktadır ve üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu alt başlıklar, “The household divisor/multiplier” (Hane bölen/çarpan), “Metrology” (Metroloji) ve “Methods of calculating the volume of agricultural production by conversion into economic wheat equivalent” (Ekonomik Buğday Karşılığında Döndürmek Suretiyle Tarımsal Üretim Hacminin Hesaplanmasına Dair Metodlar). Bu üçüncü alt başlık kendi içerisinde

hububat, domuz yetiştiriciliği, sebze yetiştiriciliği, bal üretimi vs., koyun yetiştiriciliği, şarap ve türü saptanamayan tarımsal ürünler gibi alt başlıklara bölünmektedir. Aslında VI. Bölüm yiyecek üretimi, nüfusun hesaplanması, hane büyüklüğü, ölçü birimleri ve tarımsal üretimin hesaplanması metotlarını ele almaktadır. Yedinci Bölüm, kitabın son bölümü olup 193 ila 232. sayfaları arasında "Taxation and Demography" (Vergi ve Demografi) başlığı altında yer almaktadır. Bu bölüm de kendi içerisinde üç alt başlığa bölünmektedir. Bu alt başlıklar "Just one tax" (Sadece Bir Vergi), "Urban and Rural 'houses'" (Şehir ve Köy Evleri), "The historical demographer's view" (Tarihsel Nüfus Bilimcisinin Görüşü) şeklinde adlandırılmıştır. Bu bölümde nüfus hesaplamaları üzerinde durulmaktadır. Özellikle cizye ve avarız defterlerine istinaden XVII. yüzyılda cizye hanesi ile avarız hanesinin büyüklüğünün nasıl hesaplanması gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Aslında kitabın ilk kısmı daha çok yerel tarih için ayrıntılı bilgiler içermektedir. Orta ve Yukarı Tuna coğrafyasını kapsayan tarihsel çalışmalar yapan araştırmacılar bu bilgilerden istifade edebilir. Ancak XVI.-XVII. yüzyıl kaynaklarına dayalı olarak elde edilen verilerin ekonomik ve sosyal tarihin açısından nasıl değerlendirilmesi ve hesaplanması gerektiği konusunda metotlar öneren kitabın ikinci kısmından Osmanlı coğrafyasını çalışın bütün tarihçiler faydalanabilir. Kitabın iki kısma ayrılması isabet olmuştur çünkü 1.-5. bölümler hem metot açısından hem de ihtiva ettikleri bilgiler açısından VI. ve VII. bölümlerden daha farklı kompoze edilmiştir.

Sonuç olarak yazarın belirttiğine göre bu eser, Osmanlı döneminde Slavonya ve Srijem olarak bilinen Orta Tuna bölgesini incelemektedir. Vergilendirme ve yiyecek üretimi başta olmak üzere demografik, sosyal ve ekonomik konular vurgulanmaktadır. Osmanlı döneminde bölge karışık geleneklerin ve hayat modellerinin görüldüğü yerdir. Buradaki hayat tarzı bir taraftan Ortaçağ Macar-Slav diğer taraftan erken Slav-Eflak yaşam biçimlerinin keşişme noktasında yer almaktadır. Osmanlı öncesi dönemle kıyaslandığında sadece büyük ölçekli değişiklikler değil, aynı zamanda bazı sürekliliklerin de tespiti mümkündür. 1500 yılına doğru bölge nispeten yoğun nüfusa sahiptir ve nüfusun %25'i ticaretin yapıldığı şehirlerde yaşamaktadır. Aynı yoğunluktaki nüfus oranı XVII. yüzyılda yeniden sağlanmıştır.

Osmanlı hâkimiyetinin önemli neticelerinden birisi yapılan göç ve iskân sayesinde bölgede Slav-Eflak geleneğinin yerleşmesidir. 1526-1540 yılları arasında bu bölge sınır bölgesi konumundaydı ve bundan dolayı ağır vergilere tutulamazdı. Bölgede esas değişimler ve vergilendirmeler XVII. yüzyılda dışarıdan gelen göçler neticesinde görülmüştür. Bu dönemde Hıristiyan köylerinin nüfusu artarken Müslüman şehirlerde nüfus bakımından büyüme tespit edilmiştir. Bölgenin bütün şehirleri arasında en fazla dikkat çeken şehir Pojeđa'dır. Bu şehrin toprağının üçte ikisi çok verimlidir ve Macaristan'da ya da Balkanlarda görülen klâsik Osmanlı şehri görünümünde olduğu söylenebilir. Osijek, İlok ve Mitrovica için de benzer bir durum söz konusudur. Ayrıca bölgede üretim boldur ve doğal afetler bölgeyi etkilemedikçe bolluk açısından herhangi bir sorun yaşanmamıştır.

XVII. yüzyıl için hem Osmanlı hem de Osmanlı olmayan kaynaklar kullanılmıştır. Özellikle cizyehane ile avarızhanenin büyüklüğünün yorumlanması açısından bu kaynaklar önem taşımaktadır. Bu yorumlar Osmanlı Balkanları ve Anadolu'nun demografik tarihi açısından da yararlı olabilir. XVII. yüzyılda çeşitli büyüklükteki gruplara ödeme gücüne göre vergi oranları belirlenmiştir.

Nenad Moaçanın'ın Orta Tuna sahasına dair bu eseri, Osmanlı coğrafyasının en batı ucunda bulunan bir bölgeyi incelemesi bakımından önem taşımaktadır. Bilinmeyen bu Orta Tuna coğrafyasına dair ayrıntılı bilgiler vermesi, diğer bölgelerin tarihini çalışın araştırmacılara da çalıştıkları alanlarda kıyaslama imkânı sağlamaktadır. Ancak vurgulamamız gerekir ki yazar, kullandığı kaynakların tanıtımını yapmamış ve bölgeyle ilgili kendisinden önce yapılan çalışmalarla bu eserin ne gibi farklılıklar gösterdiğini de belirtmemiştir. Aslında kaynakların tanıtımı yapılmış olsaydı konunun anlaşılmasını kolaylaştırabilirdi. Bununla birlikte bölgeye dair Slavca veya Macarca yapılan çalışmalara ulaşması mümkün olmayan Türk ve yabancı araştırmacılar açısından böyle bir çalışmanın İngilizce olarak yayımlanması önemlidir.